

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота
магістра
з теми «ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КУЛЬТУРИ СПОЖИВАННЯ
У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»

Виконала: студентка 2 курсу,
групи DO1-M20
спеціальності 012 Дошкільна освіта
Мервінська Тетяна Валеріївна

Керівник: **Панчук Т.П.**
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри психології освіти

Рецензент: **Бахмат Н.В.**
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри теорії та методик
початкової освіти

м. Кам'янець-Подільський – 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КУЛЬТУРИ СПОЖИВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1 Сутність і характеристика культури споживання у контексті економічної соціалізації дошкільника	7
1.2 Аналіз науково-педагогічного досвіду з формування основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку.....	14
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ОСНОВ КУЛЬТУРИ СПОЖИВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	28
2.1 Стан проблеми у практиці дошкільної освіти.....	28
2.2 Експериментальна методика формування основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.....	45
2.3 Аналіз та порівняльна характеристика результатів експериментальної роботи з формування основ культури споживання у старших дошкільників.....	63
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70
ДОДАТКИ	77
Додаток А. Сюжетні картинки.....	77
Додаток Б. Зміст формування основ культури споживання у старших дошкільників.....	79

ВСТУП

Актуальність дослідження. Обраний Україною шлях до європейської інтеграції, зорієнтований на зміну якості життя кожного громадянина країни, зумовлює необхідність виховання у зростаючого покоління раціонального економічного мислення й економічної поведінки. У зв'язку з цим актуальності набуває проблема формування культури споживання на всіх етапах освіти, у дошкільному віці – зокрема, оскільки саме в цей період закладаються підвалини тих знань і вмінь, які в майбутньому визначатимуть якість життя суспільства.

Старші дошкільники вже здатні засвоїти елементарні економічні поняття та категорії, тому формування в них соціально значущих цінностей, знань, норм і зразків поведінки, правильного поєднання в споживанні матеріального і духовного, має стати цілеспрямованим і систематичним педагогічним процесом у закладі дошкільної освіти. Як перша, після сім'ї соціальна група, колектив учасників освітнього процесу (діти, педагоги, батьки) є головним чинником становлення культури споживання особистості. Споживча поведінка інших учасників цієї групи стає зразком для наслідування, має позитивний (прагнення до раціонального споживання разом із іншими) або негативний (бажання перевершити рівень споживання іншого) вплив на культуру споживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема виховання культури споживання вивчалася психологами, філософами, педагогами, соціологами (О. Леонт'єв, В. Мясіщев, Д. Кікнадзе, В. Радаєв та ін.), філософами (А. Піаже, А. Здравомислов, Т. Марченко та ін.), педагогами (Ю. Резник, Е. Смірнов, Ю. Васильєв, Л. Кураков, І. Сасова та ін.), соціологами (В. Воробйова, О. Волжиніна, І. Демент'єва, Л. Карцев, П. Козир'єв та ін.). Питання формування споживчих знань у дітей дошкільного віку розглядалося крізь призму економічного виховання (Н. Грама, Г. Григоренко, Р. Жадан та ін.) та крізь призму освіти сталого розвитку (Н. Гавриш, О. Пошетун, О. Саприкіна).

Поряд з тим аналіз спеціальної літератури показав, що проблема формування основ культури споживання дітей старшого дошкільного віку ще не отримала достатнього висвітлення. Її актуальність, складність і багатогранність, що потребує розгляду і доопрацювань, зумовили вибір теми магістерського дослідження – «Формування основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку».

Об'єкт – формування основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет – методика формування основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

Мета – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити методику формування основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку.

Завдання:

– розкрити сутність поняття «культура споживання» в контексті економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку;

– здійснити аналіз науково-педагогічного досвіду з формування основ культури споживання дітей дошкільного віку;

– виявити стан досліджуваної проблеми у практиці дошкільної освіти; визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку;

– розробити та теоретично обґрунтувати експериментальну модель та методику формування основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку, перевірити її ефективність.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури з метою обґрунтування та уточнення базових понять дослідження, характеристики споживчої поведінки дітей старшого дошкільного віку; *емпіричні* – аналіз документів (планів вихователів) – для вивчення стану, змісту і форм роботи у закладах дошкільної освіти із заявленої проблеми;

спостереження; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) – для перевірки ефективності педагогічних умов формування основ культури споживання у старших дошкільників; *статистичні* – методи математичної статистики – для опрацювання результатів експериментальної роботи.

Практична значущість результатів дослідження полягає в систематизації діагностичних завдань з метою виявлення рівнів сформованості основ споживчої культури у старших дошкільників; у створенні моделі та розробці й систематизації різних форм роботи зі старшими дошкільниками, які лягли в основу експериментальної методики, в експериментальній перевірці та впровадженні в освітній процес методики з формування основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку. Сформульовані в дослідженні положення й висновки можуть бути використані під час розробки програм, методичних рекомендацій і посібників, написанні курсових робіт.

Апробація результатів. Результати магістерського дослідження висвітлено у доповідях на 9-ти конференціях, з яких – 1 Міжнародного рівня, 2 – Всеукраїнського рівня з міжнародною участю, 5 – Всеукраїнського рівня, 2 – регіонального значення та 1 *публікації*:

Мервінська Тетяна. Гра як засіб виховання самостійності дітей дошкільного віку в культурі споживання // Психолого-педагогічний пошук : зб. студентських наукових праць за матеріалами III Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції «Дошкільна освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору» 18-19 березня 2021 року. м. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2021. С. 213–218.

Мервінська Тетяна. Культура споживання: сутність і характеристика в контексті економічної соціалізації дошкільника // Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії : зб. наукових праць за матеріалами V Всеукраїнської наукової конференції (з міжнародною участю). Київ : Міленіум. 2021р. С. 114–116 .

База дослідження Кам'янець-Подільський заклад дошкільної освіти №19

та «Калинка» (старша група – «Волошка») та Кам'янець-Подільський заклад дошкільної освіти №20 «Дзвіночок» (старша група «Веселка») Хмельницької області. До участі в експерименті було задіяно 40 дітей, 4 вихователі, 15 батьків.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (68 найменувань) та 2 додатків. Загальний обсяг магістерської роботи становить 94 сторінки, основний текст викладено на 60 сторінках. Робота містить 6 таблиць, 1 рисунок.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження з теми «Формування основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку», відповідно до поставлених завдань, було зроблено такі висновки:

1. Розкрито сутність поняття «культура споживання» в контексті економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку. Економічну соціалізацію розглядаємо як процес входження дитини в економічну сферу суспільства, формування у неї економічного мислення, діяльність в соціумі, засвоєння економічних знань, набуття навичок економічної поведінки і реалізацію їх в реальній дійсності. Культуру споживання визначаємо як сукупність матеріальних та духовних благ, знань, норм і цінностей споживчої поведінки, які встановилися в суспільстві; як індивідуальну реальність, що створюється людьми безпосередньо, або ж за допомогою соціальних інститутів – держави, бізнесу, навчання тощо. Необхідною умовою формування культури споживання особистості є гармонізація естетичних, пізнавальних і моральних потреб. Про сформованість у дошкільника основ культури споживання свідчать такі його якості, як працелюбність, відповідальність, організованість, охайність, заощадливість тощо.

2. Здійснено аналіз науково-педагогічного досвіду з формування основ культури споживання дітей дошкільного віку, внаслідок чого з'ясовано, що у педагогічній науці є чималий досвід напрацювань з проблеми формування основ культури споживання, яка як правило розглядається вченими в контексті економічного виховання та економічної соціалізації. До надбань напрацьованого відносяться: завдання і зміст економічного виховання, його значення для становлення особистості дошкільника; вікові особливості сприймання й розуміння економічних понять, напрями економічної соціалізації, організація розвивального економічного середовища, структура культури споживання (мотиваційний, інформаційний, оперативний компоненти).

Аналіз Базового компонента дошкільної освіти та чинних освітніх

програм «Я у Світі», «Українське дошкілля» показав, що завдання з формування культури споживання сконцентровані переважно в розділах «Дитина в природному довкіллі» (бережливе ставлення до природних ресурсів) та «Дитина у світі мистецтв (бережливе ставлення до предметного довкілля, ціннісне ставлення до продуктів мистецької діяльності). Найповніше завдання і зміст з формування культури споживання висвітлено у міжнародній програмі фінансової освіти дошкільників і молодших школярів «Афлатот» (Нідерланди).

3. Визначено критерії (спонукальний, знаннєвий, продуктивно-рефлексивний) з відповідними показниками і діагностичним інструментарієм та схарактеризовано рівні сформованості основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку (високий, достатній, задовільний, початковий).

4. Створено й експериментально перевірено методику формування основ культури споживання у дітей старшого дошкільного віку, обґрунтовано модель, за якою здійснювався формувальний процес. Етапи моделі – інформаційно-мотиваційний, спрямований на формування в дітей потреби культурного споживання; когнітивний, що передбачав практичне опанування знань з економіки і діяльнісний етап, спрямований на самостійну діяльність дитини в означеному руслі. За основу експериментальної методики було взято систему різних форм роботи з дошкільниками, змістовим наповненням яких стали індивідуальні пошукові проєкти, перегляди мультфільмів, зустрічі з батьками, проблемно-ігрові ситуації, ігри-діалоги, бесіди-уточнення, тематичні заняття, ярмарки досягнень тощо. Ефективності формувальної роботи сприяли організовані нами педагогічні умови – озброєння дітей системою елементарних економічних знань та культури споживання, взаємодія ЗДО і сім'ї у вихованні основ культури соживання дітей старшого дошкільного віку, занурення дітей в активну культуро-споживчу діяльність у ЗДО та сім'ї.

Результати контрольного етапу експерименту засвідчили ефективність експериментальної методики з формування основ культури споживання.

Високого рівня сформованості знань та вмінь досягли 10% дітей ЕГ (було 1,7%), у КГ – 3% (було 5% – регресивна динаміка). Достатнього рівня досягли 48% дітей ЕГ (було 30%) і 33,3% дітей КГ (було 27%). На задовільному рівні опинилося 5,6% дітей ЕГ (було 27%), у КГ – 33,3% дітей (було 38%). З початковим рівнем сформованості основ культури споживання на контрольному етапі експерименту не виявлено (було 23%). У КГ – 15% дітей залишилося на початковому рівні (було 25%).

Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо у вивченні проблеми наступності між дошкільною і початковою ланками освіти з економічного виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акопян Л., Погорелова Л. Співробітництво, партнерство, довіра : сучасний погляд на взаємодію педагогів і батьків // Дошкільне виховання. 2013. № 1. С. 26–28.
2. Аматыева Е. П., Иванчук С. А. К проблеме формирования культуры потребления у детей старшего дошкольного возраста // Современные проблемы науки и образования. Электрон. журн. 2014. № 6. URL : <http://www.science-education.ru/120-15372> (дата звернення: 24.11.2021р.).
3. Базовий компонент дошкільної освіти (2021р.) / Авторська група Байєр О. М., Безсонова О. К., Брежнжва . Г.В, Гавриш Н. В., Загородня Л. П., Косенчук А. Г., Корнєєва О. Л., Лисенко Г. М., Левінець Н. В., Машовець М. А., Мордоус І. О., Неряновам С. І., Піроженко Т. О., Половіна О. А., Райпольська О. Д., Шевчук А. С. URL : <file:///C:/Users/Flash2018/Desktop/%D0%91%D0%9A%D0%94%D0%9E%202021.pdf> (дата звернення 24.11. 21р.)
4. Бабицкая Т. В. Отношения к деньгам в детском возрасте как аспект экономической социализации // Психология и экономика : тр. 2-й Всерос. конф. по эконом. психологии. Калуга, 2002. С. 153–155.
5. Беденко М. Про бізнес та гроші для дітей хороших . Київ : ФАКТ, 2001. 54 с.
6. Безсонова О. К. На захисті майбутнього – з дитинства, або Педагогіка емпauerменту в дошкільному закладі // Вихователь-методист дошкільного закладу. 2015. № 3. С. 11–17.
7. Беляева Н. Л. Экономика в детском саду: программа экономического воспитания детей 6-7 лет ; Набережночелнинский гос. пед. ин-т. Набережные Челны, 2007. 50 с.
8. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід теоретико-технологічні засади : навч.-метод. видання Київ. : Либідь, 2003. 280 с.

9. Білан .І. Програма розвитку дитини дошкільного вікву «Українське дошкілля» / за заг. ред. О. Низковської. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 256 с.
10. Богуш А., Гавриш Н. Ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник для ВНЗ. Київ : Слово, 2008. 376 с.
11. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Вчимося розповідати. Складання розповідей за серіями сюжетних картин на основі літературних творів : навч.-метод. посіб. Київ : МЦФЄР-Україна, 2013. 31 с.
12. Варецька О. Духовно-економічне виховання молодших школярів на основі авторського курсу «Початки економіки» : навч.-метод. матеріали тренінгу для вчителів почат. кл. та викл. системи післядипл. пед. освіти. Запоріжжя : Просвіта, 2009. 80 с.
13. Взаємодія ДНЗ та сім'ї / уклад. О. А. Рудік, І. М. Молодушкіна. Харків : Основа, 2013. 222 с.
14. Виховання дошкільників в праці / З. Н. Борисова та ін.]. 2-ге вид., стер. Київ : 2002. 112 с.
15. Вовк Н В. Підготовка майбутнього вчителя технологій до формування культури споживання в учнів загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Слов'янськ, 2016. 216 с.
16. Гавриш Н. В., Кіндрат І. Р. Пізнаємо світ разом: навч.-метод. посіб. Харків : Ранок, 2012. 96 с.
17. Гавриш Н., Саприкіна О., Пометун О. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку : навч.метод. посіб. для дошкільних навч. закладів / за заг. ред. О. Пометун. Донецьк. : ЛІРА, 2014. 120 с.
18. Горшкова О. Г. Цінності – основа соціалізації та духовного розвитку особистості. URL: vuzlib.com Психологія (дата звернення .10.09.2021р.).
19. Григоренко Г., Жадан Р. Щоб навчити треба знати // Дошкільне виховання : Науково-методичний журнал для педагогів і батьків. 2012. N 1. С. 16–19.

20. Григоренко Г., Жадан Р. Дошкільник у світі економіки Харків : Ранок, 2016. 160 с.
21. Демченко О. П. Виховні ситуації в особистісно-зорієнтованому просторі початкової школи : монографія. Київ : Слово, 2014. – 416 с.
22. Дитина: освітня програма для дітей від двох до семи років: наук. кер. проекту – Огнев'юк В. О., авт. колектив: Беленька Г. В., Богініч О. Л., Богданець-Білоskalенко Н. І. та ін.; наук. ред.: Г. В. Беленька, М. А. Машовець; Мін. освіти і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2016. 304 с.
23. Довбня А. Ведмедикова крамниця : заняття з економіки для старших дошкільнят // Дошкільне виховання. 2013. № 5. С. 34–35.
24. Долинна О., Низковська О. Батьки в дошкільному закладі: споживачі та гості чи партнериоднодумці? // Дошкільне виховання. 2007. №1. С. 17–20.
25. Дудник Н. А. Формування економічної грамотності у дітей старшого дошкільного віку в процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї. // Вісн. наук. лабораторії «Дошкільна освіта : історія, перспективи розвитку в ХХІ столітті» : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / [голов. ред. І. П. Рогальська-Яблонська]. Умань : АЛМІ, 2014. Вип. 2. С. 17–20.
26. Економічне виховання дітей дошкільного віку в умовах освіти для сталого розвитку. URL : <http://www.garmoniya.mk.ua/articles/ekonomichne-vyhovannya-ditey-doshkilnogo-viku-v-umovah-osvity-dlya-stalogo-rozvytku.html/> (дата звернення 14.11. 2021р.)
27. Еріксен . Г. Сміття і люди. Зворотний бік споживання / пер. з норв. І. Сабор. Київ : Ніка-Центр, 2016. 223 с.
28. Єроніна С. В. Особливості економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку // Проблеми загальної і педагогічної психології : зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2008. Т. 10, Ч. 2. С. 307–311.

29. Іонін Л. Г. Соціологія культури . Москва : Думка, 2006. 173 с.
30. Жадан Р., Григоренко Г. Економічна освіта дітей старшого дошкільного віку: (перспективно-календарне планування занять з економіки). Запоріжжя : ЛПС, 2006. 116 с.
31. Качеровська Т. В. Методи та форми ігрового проектування як технології навчання // Наука і освіта. 2004. № 4–5. С.137–142.
32. Кашуба Л. Економічне навчання молодших школярів за програмою «Цікава економіка» // Початкова школа. Вересень. 2012. № 3–4 (60–61). С. 31–37.
33. Кісель О. В. Формування екоспоживчої культури особистості у шкільній освіті : автореф. дис. ... канд. філос. наук : [спец.] 09.00.10. Харків, 2015. 19 с.
34. Кононко О. Плекаймо культуру потреб дитини // Дошкільне виховання. 2013. № 8. С. 2–8.
35. Концепція споживчої освіти для загальноосвітніх навчальних закладів. URL : <http://www.consumerinfo.org.ua/upload/files/Consumer-education-concept.pdf>. (дата звернення: 24.11.2021р.).
36. Кривошея Н. Б. Ознакомление детей старшего дошкольного возраста с трудом взрослых как средство первоначального экономического воспитания: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 :Славянск, 1996. 216 с.
37. Крулехт А. А. Конструирование из «бросового» материала как средство воспитания основ культуры потребления у мальчиков 5-6 лет: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Елец, 2009. 217 с.
38. Курак Е. А. Экономическое воспитание дошкольников. Москва : Сфера, 2002. 80 с.
39. Лелюк Ю. М. Сучасні проблеми дошкільної економічної освіти в Україні : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. «Економічна освіта : проблеми і перспективи». Черкаси, 2001. С. 63–66.

40. Лесик В., О. Тесленко. Проектна технологія як новий формат взаємодії з батьками Тесленко // Вихователь-методист дошкільного закладу. 2014. № 7. С. 48–53.
41. Лохвицька Л. Формування споживчих знань як чинник соціалізації дітей дошкільного віку // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 6. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : збірник наукових праць. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2009. С. 97–102.
42. Максименко А. О. Особливості споживчої поведінки в сучасному домогосподарстві: соціологічний вимір : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2012. 249 с.
43. Мاستинець М. В. Соціальні детермінанти споживацької поведінки в сучасному суспільстві : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : [спец.] 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології». Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2009. 19 с.
44. Матвеев С. О., Лясота Л. Економічна соціологія : підручник. Суми : Універ. кн., 2006. 184 с.
45. Михайліченко Т., Зюкіна Г., Гармаш І. Рання профорієнтація дошкільників засобами економічного виховання // Вихователь-методист дошкільного закладу . 2014. № 3. С. 14–16.
46. Мочерний С., Ларіна Я., Устенко О. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2006 Т. 2. 2006. 568 с.
47. Мясіщев В. Н. Проблема потреб в системі психології // "Уч. Записки ЛДУ. Серія філософських наук". – СПб., 1977. № 244. С. 11–13.
48. Основи економічних знань та енергозбереження для дітей старшого дошкільного віку: навчально-наочний посібник. / Упорядник Терещенко І. А. Вид. 2-е, виправ. Запоріжжя : ЛПС. 2016. 80 с.
49. Петінова О. Соціально-побутове в ціннісних орієнтаціях особистості.

- Одеса, 2004. 20 с.
50. Петрущенко С. П., Петрущенко С. П. Культура споживання. Київ : Магістр-S, 2001. 192.
 51. Побіда Н. А. Соціологія культури. Одеса: Астропринт, 2007. 224 с.
 52. Подкаминська Т. В. Економічне виховання старших дошкільників // Наша школа. 2011. № 6. С. 6–9.
 53. Поніманська Т. Моральність має бути свідомою // Дошкільне виховання : 2013. № 8. С. 3–5.
 54. Принципи відповідального ставлення до покупок // Вихователь-методист дошкільного закладу. 2017. № 3. С. 32–35.
 55. Програма «Афлатот» – соціальна і фінансова освіта дошкільників та молодших школярів (Нідерланди). URL : <https://vseosvita.ua/library/prezentacia-znajomimosa-z-programou-aflatot-75474.html> (дата звернення 27. 05. 2021р.)
 56. Сазонова А. Економічне виховання дітей старшого дошкільного віку // Вихователь-методист дошк. закладу. 2009. № 4. С. 49–54.
 57. Сазонова А. В. Формування первинного економічного досвіду старших дошкільників в ігровій діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 . Одеса, 2007. 20 с.
 58. Свердлова І. Формування економічної досвідченості дошкільників засобами гри // Вихователь-методист дошкільного закладу. 2013. № 1. С. 54–64.
 59. Сухарський В. С. Економічний словник-довідник. Богдан, 2002. 720 с.
 60. Чорна С. Цікава економіка: формування економічної компетентності старших дошкільнят у сюжетно-рольових творчих іграх // Палітра педагога. 2011. № 5. С. 6–10.
 61. Федієнко В., Хаджинова В. Дитина та довкілля. Харків : Школа, 2005. 18 с.
 62. Фортунатов Г., Петровский А. Проблема потребностей в психологии личности. Вопросы психологии, 1987. № 4. 534 с.

63. Чуб Н. В. Азбука бізнесу: пригоди Сергійка у Країні Гномів : книга для читання дітям : для дошк. та мол. шк. віку. Харків : Фактор, 2011. 96 с.
64. Шамбровський Г. О. Глобальна культура споживання як якісна характеристика соціально-економічного добробуту. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4599/Shamborovs%27кyу_Global%27na_kul%27tura.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 11.11. 2021р.).
65. Шитманюк В. В., Шевчук О. С. Економічне виховання дошкільників: Система роботи з економічного виховання зі старшими дошкільнятами // Дошкільний навчальний заклад. 2007. №5. С. 22– 20.
66. Щерба О. І. Поведінка споживача в умовах становлення та розвитку рекламного простору (соціологічний аналіз) : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04; Ін-т соціології НАН України. Київ, 2006. 236 с. URL : <http://dissert.com.ua/content/251963.html>. (дата звернення: 14.10. 2021р.).
67. Ярита І. І. Інноваційні аспекти економічної освіти дошкільнят // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки. Луганськ, 2012. № 22(257). Ч. 4. С. 99–105.
68. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до 6 років. / О. П. Аксьонова, О. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін. ; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : МЦФЕР-Україна, 2019. 488 с.